

Dostonlarimizda fe'l-atvori shakllangan, mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan inson bilan uchrashamiz. Xalq og'zaki ijodidagi har bir janr, xususan, dostonlar bevosita yoki bilvosita yosh avlodni tarbiyalash maqsadini amalga oshiradi. Xalq og'zaki an'anasi asosida tarbiyalangan shaxs odamlar bilan munosabatda bo'lishni, o'zidan kattalarni hurmat qilishni, kichiklarga mehr berishni, himmatli, olijanob bo'lishni singdirgan. Shuning uchun ham biz xalqimiz og'zaki ijodini xalq pedagogikasining asosiy omillaridan biri sifatida o'rganamiz, imkon qadar yoshlarga yetkazishga, bu ijodga nisbatan qiziqish uyg'otishga harakat qilamiz.

To'xta bolam, bir nasihat aytayin,
 Dushmanlaring bordir o'ngi-so'lingda,
 Bilganlarim alvon-alvon so'ylayin,
 Falokatni bilmay qolma yo'lingda.
 Avvalo hurmat qil o'sgan elingni,
 Ham supirib toza qib yur yo'lingdi.
 Yomon so'zdan doim saqla tilingdi,
 Tilning do'st-dushmanligin bil, bolam.
 «Dalli» dostonidan keltirilgan bu parcha ma'lum ma'noda «Ogohnoma», kamolga eltuvchi kalomlardir.

So'fi Olloyor:

Kalidi ganji ma'noniy zabondur,
 Anga bir nuqta ziyod bo'lsa ziyondir...
 Kishi sanchiq so'z aytsa, sen chiq andin,
 Yomondin qoch, yomondin qoch,
 yomondin , —
 deganda zabon, ya'ni tilning insonga ham

do'st, uni noo'rin, nojoiz ishlatish dushman orttirishini nazarda tutgan bo'lsa ajab emas.

«Iymon keltirmaguningizcha jannatga kirolmaysiz, bir-birlaringizni yaxshi ko'rmaguningizcha iymon keltirgan sanalmaysiz. Sizga oralaringizda mehr-muhabbat paydo qiladigan amalni o'rgataymi? — Oralaringizda salomni yoyinglar», — deyiladi ulug' vatandoshimiz Imom Buxoriy rivoyat qilgan hadisda.

Endi xalq dostonini kuylayotgan baxshidan eshiting:

Oldingdan kim kelsa, salom berib o't,
 Yiqilganga doim yordam berib o't,
 Shirin-shirin tildan kalom berib o't,
 Kaloming qimmatin, qadrin bil, bolam.

Kishi do'stining yurish-turishi, odob-xloqi ta'siriga beriluvchan bo'lishi ruhshunoslar tomonidan ta'kidlanadi. Binobarin, farzandlarimizning kim bilan do'st-ulfat bo'layotganiga ahamiyat berishimiz muhim. Xalq baxshisi bu borada biz ota-onalar nomidan farzandlarga quyidagi o'gitni beradi:

O'zing yur, o'zgani yo'ldosh demagin,
Siynalib kelgandi hech do'st demagin,
Ayyorning qo'lida sarson bo'lmagin,
Ayyorning aylana so'zin bil, bolam.

Bu satrlar o'zbek xalq maqollaridagi «Do'st bilan sirdosh bo'l, Ishiga doim qo'ldosh bo'l», «Do'st bo'lsang, do'stingning aybini tuzat», «Do'st gilaga chopar, Dushman — hiylaga», «Do'stingga otilgan kesakning changi sening ko'zingga tushar», «Yomon do'st — ko'lanka», «Yomon do'st — qora

bulut soyasi» kabi hikmatlarning dostondagi badiiy ifodasidir.

Inson dard, g'amsiz yashashi amri mahol, biroq dard, g'am kelganda yoningizda bir hamdardning bo'lmasligi chinakam g'amdir:

Kimsaga gar g'am yetar,
g'amxori bo'lsa g'am emas,
Ul erur g'amkim — yetib g'am
topmagay g'amxorliq, —
deydilar Alisher Navoiy.

Dostonlarimizda do'stning, do'stlikning ana shu o'ta nozik nuqtasiga e'tibor qaratiladi:

Yo'ldosh topsang aslo oldin o'tmagin,
Yo'ldoshing yuragi, dardin bil, bolam.

(Shu dostondan)

Dostonlarimizda doim takrorlanib keluvchi misra bor:

Dam shu damdir o'zga damni dam dema...

Bu — hayot atalmish bebaho ne'matning ajib ta'rifi, undan qanday foydalanish lozimligiga doir yo'riqnomadir nazarimizda. Ha, hayotning, vaqtning qadr-qimmatini anglagan, dunyoning inson ko'zini chalg'ituvchi, uni ezgulik, kamolot yo'lidan og'dirib, adashtiruvchi qutqulariga aldanib qolmagan inson chinakam oqil, chinakam baxtlidir.

Dostonlarimizdagi bu hikmatli misraning salmog'ini, unda yashirin mazmun-mohiyatni teran anglash uchun quyidagi hikmatga diqqatingizni qaratamiz:

«Dunyoni qidirgan kimsani dunyo yerga

uradi. Dunyodan yuz o'g'irgan kishi esa dunyoni kim esa ham, parvo qilmaydi. Dunyoni sevgan kimsa mol-dunyosi ko'p bo'lganlarning quli bo'ladi. Dunyoning ozi yetarli, ko'pi esa to'yimli emas.

Kechasi va buguni bir bo'lgan kimsa aldanibdi. Kechasi bugunidan xayrli bo'lgan kimsa esa zararga yo'liqibdi. O'zida nuqson ko'rmagan kimsaning nuqsoni ko'p» («Mashhurlardan mashhur so'zlar» kitobidan).

O'zbek xalq dostonlarida ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, inson kamolotiga to'sqinlik qiluvchi illatlar shunchaki pand-nasihatchi bilan emas, balki jonli, ta'sirli voqea-hodisalar, nozik detallar orqali yetkazilishiga guvoh bo'lamiz.

Bir necha misol:

«Alpomish» dostonining bir variantida ustoz huzuriga ta'lim olish uchun yo'lda ketayotgan yosh Alpomish bir qushni quvadi. Qush bir devor kovagiga kirib ketadi. Qushni tutolmagan Alpomish o'sha kovakni loy bilan suvab tashlaydi. Ma'lumki, oradan bir necha muddat o'tgach, Alpomish zindonga tushadi va u yerda yetti yil yotadi. Zukko o'quvchi bu detaldan «Hatto bir qushga yetkazilgan ozor albatta jazosiz qolmas ekan...» degan xulosa chiqaradi.

Muhtaram ustoz, filologiya fanlari nomzodi Omonulla Madayev «Alpomish bilan suhbat» risolalarining «May – qabohat tuzog'i» nomli bo'limida Alpomishdek mard, jasur, hamma o'rnak oladigan qahramonning chohga tushishiga asosiy sabab — nafs qutqusiga berilib, may ichganligida ekanini ta'kidlaydilar.

Ha, baxshi may yomon ekanini aytmaydi, balki u keltiradigan xunuk oqibatlarini ko'rsatish orqali bu narsadan saqlanish maqsadga muvofiqligiga ishora beradi.

XV asrda yashab ijod etgan ulug' vatandoshimiz Abdulloh Isfahoniy «Rohat al-qulub» asarida sharobxo'rlikning quyidagi oqibatlarini sanaydi: «Har kim sharob va aroq ichishni odat qilsa, Xudoyi taolo uni bir og'riqqa giriftor qilgay, uning dilu davosi bo'lmagay. Sharobxo'rda o'nta illat bo'ladi: 1) Ko'zining nuri ketar; 2) Jigari kasal bo'ladi; 3) Qo'rqqoq bo'ladi; 4) Bemazago'y bo'ladi; 5) Yuragi og'riq bo'ladi; 6) Xalq orasida be'e'tibor

bo'ladi; 7) Hargiz to'yimas; 8) Xalqqa dushman ko'rinib, odamlar orasida beobro' bo'ladi» .

Dostonlarimizda ot egarlash epizodi xalqimiz orasida ot tarbiyasini mukammal biluvchi sinchilar ko'plab bo'lganidan va yilqichilik ilmi a'lo darajada rivojlanganidan dalolat beradi. Biroq biz yana bir jihatga diqqat qaratishimiz lozim. Dostondagi hikmatli so'zlar, ibratli fikrlar, axloq-odobga doir qarashlar ot egarlash jarayonida ishlatiladi:

Yomon odam mudom qilar g'ovurdi.

Lof aytganda botmondan ham ovirdi (*r*),

Bismillo deb soldi otning ustiga.

Sochog'i zumratdan zarli davirdi,

Gana-gana bandalaring joyildi (*r*)

(*johildir*),

Xudo qilgan ishga banda qoyildi (*r*).

Dostonning badiiyligini ta'minlab turuvchi «... o'z davrining axloq kodeksi sifatida jaranglovchi bunday misralarni doston mundarijasidan sira ham ajratish mumkin emas».

Demak, xalq dostonlarini tahlil qilishda tarixiy manbalar, ajdodlarimizdan qolgan madaniy-ma'rifiy meros namunalari, jumladan, mumtoz adabiyotimiz vakillari ijodiga murojaat qilgan o'quvchining yangicha tafakkur tarzi rivojiga ijobiy ta'sir etar ekan.

Abdumurod TILAVOV,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent
davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti dotsenti,
filologiya fanlar nomzodi

SOG'LOM AVLOD UCHUN

ISSN 2010-7900

03-son | 2020-yil | may-ilun

*Tabassum —
hayot quvonchi*

2

Fond faoliyatidan

**MEHR-
SHAFQAT
CHEGARA
BILMAS**

12

Ta'lim va taraqqiyot

**O'ZBEK XALQ
DOSTONLARINI
O'QITISHDA KREATIV
YONDASHUV**

21

Ruhiyat manzili

**KOMPYUTER
O'YINLARIGA
TOBELIK**

27

Salomatlik olami

**BOLALAR NUTQIDAGI
KAMCHILIKLARNI
BARTARAF ETISHDA
KORREKSION ISHLAR**